

crkveno-vjerskoga, društvenoga, političkoga i vojnoga života malih, rubnih istarskih župa u prijelomnim ratnim i poratnim vremenima.

Stipan Trogrlić

Jože Pirjevec, Darko Dukovski, Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Guido Franzinetti, *Fojbe*, ur. Tine Logar, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012., 384 str.

Slovensko izdanje djela *Foibe. Una storia d'Italia*, izdanoga u nakladi torinske kuće Einaudi 2009., podijeljeno je na pet poglavlja, od kojih je svako napisao po jedan od autora. Glavni autor, odnosno autor njezina većega dijela, slovenski akademik Jože Pirjevec okupio je oko sebe talijanske, slovenske i hrvatske znanstvenike koji su dali značajan prinos u pokušaju rasvjetljavanja problema *fojbi*, nakon gotovo 80 godina i dalje vrlo aktualnoga, provokativnoga i, dakako, ispolitiziranoga jer se uza nj vežu razne manipulacije, mistifikacije i sukobi. Upravo zato ova knjiga ima vrlo velik značaj s obzirom na to da je Pirjevec, u suradnji s ostalim autorima tekstova, pokušao taj problem staviti u kontekst vremena iznoseći isključivo provjerene podatke, bez nagađanja i prostora za manipulaciju.

Glavni dio knjige čini poglavlje „Fojbe: katera resnica?“ („Fojbe: koja istina?“, 25-241) Jože Pirjevca. Kako bi dobio potpun uvid u događaje i povijest odnosa između romanskoga (talijanskoga) i slavenskoga (hrvatskoga i slovenskoga) stanovništva na području Julijske krajine te da bi čitatelju ponudio širi kontekst društvenih i političkih događaja i procesa, autor poglavlje započinje sa završnim razdobljem vladavine Venecije, kada su jadranski Slaveni od putopisaca romantičarski bili doživljavani kao „dobri divljaci“. Predstavio je potom društvene i političke procese koji su se događali tijekom 19. stoljeća, kada je rađanje talijanskoga nacionalizma uzrokovalo tumačenja o inferiornosti Slavena i potrebi njihove talijanizacije. Dolazak talijanske vlasti nakon Prvoga svjetskog rata i pojava fašizma do kraja su zaoštrili međunacionalne odnose uskraćujući nacionalna prava Hrvata i Slovenaca. Kapitulacija Italije u rujnu 1943. naglo je prekinula to stanje. Kaotičan raspad državnoga aparata omogućio je organizirana i neorganizirana uhićivanja te ubojstva fašista i drugih osoba povezanih s dotadašnjom vlašću, osobito nakon vije-

sti o približavanju njemačkih postrojbi, te bacanja njihovih trupala u jame. Nakon što su Nijemci zavlada Istrom, poduzeta su vadenja tijela iz jama i korištenje tih događaja u protupartizanskoj i protukomunističkoj promidžbi. Kako se kraj rata približavao, sve se više postavljalo pitanje buduće teritorijalne pripadnosti Julijske krajine. Ulazak Jugoslavenske armije u Trst i druge gradove redovito je pratilo i plansko djelovanje OZNA-e, koja je odmah po okončanju sukoba privodila pojedince, od kojih je velik broj ubijen. Za razliku od događaja 1943., tada je bilo riječ o organiziranom djelovanju korištenjem metoda prema sovjetskom uzoru. Kao i pri ulasku u druge gradove diljem Jugoslavije, OZNA je „likvidirala“ fašiste i kolaboracioniste, ali i sve koji su prepoznati kao klasni neprijatelji ili potencijali neprijatelji nove vlasti. Posebnu pozornost autor je posvetio događanjima u Trstu u vrijeme „četrdesetodnevne okupacije“ i boksitnom rudniku (jami) kraj Bazovice te podacima o broju ljudi odvedenih iz Trsta i broju trupala izvađenih iz te jame. U presliku donosi i niz dokumenata o istraživanjima Bazovičke jame u vrijeme anglo-američke vojne uprave, koji pobijaju tadašnje napise talijanskih medija. Nakon toga slijedi prikaz procesa mistificiranja i preuveličavanja broja žrtava do fantastičnih razmjera u talijanskom tisku i publicistici, uz naglašavanje da je većina pobijena samo zato što su bili Talijani. S vremenom se tako razvila „kultura *fojbi*“, a jačanjem talijanske desnice posljednjih desetljeća pitanje je uzdignuto na državnu razinu.

Pirjevčev širok vremenski zahvat u pisanju o problemu *fojbi* potpuno je opravdan. Drukčije koncipiran tekst ili sadržaj čini se da ne bi mogao u potpunosti prikazati kontekst nastanka, ali i mistifikacije *fojbi*. Autor vrlo detaljno opisuje i povezuje društvene događaje, promjene vlasti, politiku odnarođivanja i represije talijanskoga iredentizma i fašističke vlasti, koja je i izazvala otpor i reakciju domaćega hrvatskog i slovenskog stanovništva. To su glavni razlozi zbog kojih je bio prisiljen vratiti se toliko daleko u prošlost da bi mogao razraditi, ali i opisati događaje koji su prethodili pojavi *fojbi*, ali isto tako da bi mogao opisati i objasniti kontekst vremena nakon njih. Mistifikacija i zlouporaba problema *fojbi*, koje su i danas izlika za sukob „lijevih“ i „desnih“ političkih opcija, mogu biti vrlo opasni zbog etničke raznolikosti toga područja i budućih odnosa među narodima. Mogli bismo zaključiti da političarima rješavanje toga pitanja nije od osobita interesa, s obzirom na to da na njihov račun uvijek mogu dobiti određen broj glasova ili na tom pitanju iskonstruirati političke programe.

Hrvatski povjesničar Darko Dukovski autor je drugoga poglavlja, „Istrske fojbe 1943“ („Istarske fojbe 1943.“, 242-252), koje je posvećeno 1943. godini u Istri, tj. razdoblju neposredno prije i nakon kapitulacije Italije 8. rujna. Dukovski daje kratak uvid u nastanak masovnoga partizanskog pokreta u Istri neposredno nakon kapitulacije Italije, povezujući ove događaje s političkim zahtjevom izdvajanja Istre iz Italije i njezino priključenje Jugoslaviji. Do organiziranijega, ali i masovnijega pokreta za oslobođenje dolazi tek kada su prilikom talijanske kapitulacije borci za oslobođenje uspjeli doći do značajnijih količina oružja, streljiva i ostale vojne opreme potrebne za ozbiljnije ratovanje. U tim rujanskim danima, punim emocija, zanosa i vjere u pobjedu pokazala se još jedna strana otpora, a to je želja za obračunom s tzv. narodnim neprijateljima. Obračun s njima počeo je odmah, a progonjeni su svi koji su se dotad posebno zamjerali narodu zbog svoje bezobzirnosti u fašističkom i iredentističkom nasilju. Naravno, treba napomenuti da je u svemu tome bilo i osobne osvete. Najvažniji razlog zbog kojih su ti ljudi stradali bio je strah ustanika da bi ih s dolaskom Nijemaca mogli prokazati, što bi značilo da bi bili ubijeni ili poslani u logor. Ubijene fašiste, skvadriste, ali i ostale suradnike režima jednako kao i nedužne žrtve, bacali su u kraške jame ili u rudnike boksita. Autor na kraju poglavlja zaključuje da je nemoguće odrediti koliko je točno osoba *infojban*o tijekom 1943. s obzirom na to da su se jame rabile i prije i nakon toga vremena te iznosi podatke o broju žrtava koje su izbrojane od strane Wehrmachta nakon što su njemačke snage ponovno zauzele područja Istre koja su dotad bila pod partizanskom vlašću: do siječnja 1944. bilo je identificirano 257 žrtava *fojbi*.

Poglavlje „Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih“ („Fojbe u slovenskim i talijanskim arhivima“, 253-296) napisala je slovenska znanstvenica Nevenka Troha. Uvodni dio odnosi se na problematiku arhivske građe. Ona koja se odnosi na *fojbe* postupno je postajala dostupna od sredine 1980-ih, da bi u potpunosti postala dostupna nakon osamostaljenja Slovenije. Jedan je od najvećih problema raspršenost građe. Autorica navodi da se dokumenti o *fojbama* mogu pronaći u fondovima Arhiva Republike Slovenije te u pokrajinskim arhivima Kopra i Nove Gorice. Najveći dio dokumenata o toj problematici nalazi se u fondovima Centralnoga komiteta Saveza komunista Slovenije (CK ZKS), u fondovima Ministarstva unutarnjih poslova te u fondovima Pokrajinskoga narodnooslobodilačkog odbora za Slovensko primorje i Trst (PNOO). Osim toga ne postoji cjelokupan uvid u dokumente

OZNA-e, koji možda sadrže podatke o tome. Još je jedan problem vezan uz arhivsku građu, a to je nedostatak dokumenata na temelju kojih bi se mogao utvrditi točan broj uhićenih, deportiranih i ubijenih od strane jugoslavenske vlasti tijekom četrdesetodnevna oslobađanja i okupacije Julijske krajine od strane Jugoslavenske armije (svibanj – lipanj 1945.). Za istraživanje tih podataka potrebno je imati uvid u dokumentaciju jugoslavenske vojske, ratnih sudova, tršćanske OZNA-e, a ti se dokumenti nalaze u Beogradskom arhivu i nisu dostupni. Određen dio te dokumentacije uništen je tijekom bombardiranja Srbije 1999. od strane NATO-ovih snaga. Također je nepoznata sudbina dokumenata vojnih sudova JNA koji su se 1992. nalazili u arhivu u Sarajevu. Ipak, najveći dio građe ostao je u slovenskim arhivima. Određen dio gradiva može se pronaći u arhivu Komunističke partije Slovenije i arhivima drugih političkih organizacija na području Julijske krajine te se pomoću njih može s lakoćom rekonstruirati način djelovanja OZNA-e i kriteriji po kojima su uhićivali ljude. Građa koja se nalazi u talijanskim arhivima također je rasuta. Najvažniji dokumenti nalaze se u Povijesnom diplomatskom arhivu Ministarstva vanjskih poslova Republike Italije (Archivio storico diplomatico del Ministero degli affari esteri della Repubblica Italiana). Zanimljivih dokumenata može se pronaći i u arhivima Financijske policije, karabinjera te u arhivima Ministarstva obrane. Ostatak teksta odnosi se na događaje tijekom četrdeset dana partizanske okupacije sjevernoga dijela Julijske krajine. Nakon dolaska anglo-američkih snaga jugoslavenska se vojska povukla pa više nema masovnih pogubljenja niti bacanja u jame, možda samo iz osobne osvete, ali to su izolirani slučajevi. Na temelju arhivske građe autorica je vrlo detaljno opisala način i kriterije po kojima je OZNA uhićivala „narodne neprijatelje“, među kojima je bilo nedužnih. Što se pogubljenja tiče, autorica iznosi podatak da su najmasovnija bila od 2. do 15. svibnja 1945. Iako su uhićivanja bila masovna, prema podacima možemo vidjeti da je samo manji broj uhićenih osuđen na smrt, a ostali su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. Nakon rata uhićen je velik broj Talijana, kolaboracionista, kao i nedužnih. Unatoč tome što su neki osuđeni na smrt, ne možemo sve žrtve jama pripisati krvnicima s kraja rata. Određen broj žrtva *fojbi* potječe iz razdoblja prije 1945., tj. neke su u njih bacili fašisti i nacisti, neke partizani tijekom 1943., neki su bačeni u jame nakon što su poginuli na bojištu, u borbama s partizanima, fašistima, nacistima ili tijekom borbi za Trst.

Četvrto poglavlje „Anglo-Američani in fojbe“ („Anglo-Amerikanci i fojbe“, 297-325) pripada također slovenskom znanstveniku, Trščaninu Gorazdu Bajcu. Ovo poglavlje odnosi se na *fojbe* u Istri 1943. – 1945. te na kasnija istraživanja toga pitanja. Istražujući anglo-američke dokumente, Bajc je došao do zaključka, o čemu je pisao i Darko Dukovski u drugom poglavlju, da je „slavensko“ nasilje nakon 8. rujna bilo rezultat dvadesetogodišnjega nasilja fašista nad „Slavenima“. Kao i Troha, Bajc kroz dokumente ne može utvrditi koliko je ljudi odvedeno od 1. srpnja do 12. lipnja 1945. („četrdesetodnevna okupacija“ Trsta). Prema nekim anglo-američkim podacima koje Bajc navodi, jugoslavenska 4. armija na području Istre i Trsta zarobila je oko 44 000 njemačkih vojnika i njihovih suradnika. Na jednom popisu interniraca u Jugoslaviji nalazilo se 86 osoba, od kojih je 57 vraćeno, 22 „bačeno u jame“, a 7 ih je umrlo od raznih uzroka. Na jednom drugom popisu nalazi se 46 muškaraca od kojih je 11 vraćeno, 19 „bačeno u jame“, 8 ih je umrlo u Jugoslaviji, 1 je umro u Buchenwaldu, 5 ih je poginulo u brodolomu parobroda Campanella i 2 su umrle od drugih uzroka. Ovi popisi pokazuju da nisu svi nestali završili u jamama. Na kraju poglavlja Bajc dolazi do brojke od 3419 deportiranih osoba s područja koje je bilo pod anglo-američkom upravom, misli se na zarobljenike i uhićene nakon rata, ne računajući deportirane s područja pod jugoslavenskom upravom.

Posljednje, ali ne i manje važno, poglavlje „Ponovno otkritje fojbi“ („Ponovno otkrivanje fojbi“, 326-337) pripada talijanskom znanstveniku Guidu Franzinettiju. On piše o javnom nespominjanju *fojbi* u Italiji u razdoblju Hladnoga rata, što je imalo unutarnjopolitičke razloge (s izuzetkom neutjecajne krajnje desnice). Svršetak Hladnoga rata i raspad Jugoslavije ponovno su otvorili neka pitanja između Italije te Slovenije i Hrvatske kao država-sljednica Jugoslavije. U Italiji je došlo do velike preobrazbe političkoga sustava, uz jačanje desnice i jako slabljenje lijevih stranaka, što je postupno dovelo do „holokaustizacije“ *fojbi*. Sve se više počelo povezivati Dan sjećanja na Holokaust (27. siječnja) i novouvedeni (2004.) Dan sjećanja (10. veljače). Autor se osvrnuo i na sukob talijanskoga i hrvatskoga predsjednika povodom Napolitanova govora 10. veljače 2007. Kao zaključak iznosi stajalište da bi bilo previše jednostavno višestoljetni suživot i sukobe između Talijana i Slavena na prostoru nekadašnjega Austrijskog primorja tumačiti kao uvod u *fojbe* i *egzodus* Talijana, kao što nije ispravno rabiti paradigmatu o sukobu između „urbane“ (talijanske) i „ruralne“ (slovenske i hrvatske) kulture.

Ova knjiga velik je prinos hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj historiografiji te je popunila jednu prazninu na području društvene i političke povijesti Julijske krajine. Iznoseći činjenice autori tekstova uspjeli su predstaviti *fojbe*, ali i događaje koji su im prethodili i koji su im uslijedili. Svojom neutralnošću nisu ostavili prostora za daljnje manipulacije o brojkama *infojbanih*. Detaljno opisujući događaje koji su doveli do tog fenomena, ali i koji su slijedili, dali su iscrpan prikaz društveno-političkih događaja na području nekadašnjega Austrijskog primorja. Autori su ponudili čitatelju mogućnost oblikovanja percepcije događaja, ali i uzročno-posljedičnih veza koje su dovele do pojave *fojbi*, a jednako tako ponudili su uvid u događaje koji su doveli do njihove mistifikacije i politizacije, koje i danas nekima služe za promicanje vlastitih političkih ideja na štetu znanosti i istine. Nije dvojbeno da postoji velika potreba za hrvatskim (možda i dopunjenim) izdanjem ove knjige, ali zasad nema naznaka da će do njega uopće doći.

Vedran Dukovski

Andrea Vezzà, *Il C.L.N. dell'Istria*, Trieste: Associazione delle Comunità Istriane, 2011., 157 str.

Knjiga u kojoj se analizira djelovanje talijanskoga Komiteta za nacionalno oslobođenje (*Comitato di liberazione nazionale*) za Istru, pandana jugoslavenskoga Pokrajinskoga narodnooslobodilačkog odbora za Istru, započinje uvodom koji je napisao Lorenzo Rovis, predsjednik Društva istarskih zajednica (*Associazione delle Comunità Istriane*). Prvo je poglavlje „La liberazione mancata“ („Oslobođenje koje se nije dogodilo“, 9–29), u kojemu autor daje kratak pregled povijesti Istre do 8. rujna 1943. i kapitulacije Italije, s naglaskom na talijansku opozicijsku političku aktivnost, točnije neaktivnost. Zatim, također u kratkim crtama, prikazuje rujanske događaje i aktivnost nove „narodne“ vlasti, potom razdoblje njemačke vojne uprave te ulazak Jugoslavenske armije u Istru. Posljednje je potpoglavlje posvećeno jugoslavenskoj vojnoj upravi uz navođenje raznih mjera ekonomske i političke prirode koje je provodila nova vlast u iščekivanju mirovne konferencije. Poglavlje završava fotografijama članaka iz novina, pisama, natpisa, pa čak i prosvjeda protiv nove vlasti.